

Szekér Endre

Az íróársak között

Márai Sándor: Írók, költők, irodalom

„Mit számít ez? Semmit. Csak a mű számít, csak a műben lerögzített lélek számít...”
(Márai: Anatole France-ról)

Márai, az író mindig az irodalomban élt, régiben és újban, élő és holt íróársai között. Utolsó naplókötetében, az 1984–1989 közötti időszakban, szörnyű betegségek szorításában, családtagok, felesége, Lola elvesztése után, rettenetes magányban is – íróársaiba fogódzik: itt Krúdy, ott Babits jelenik meg előtte: „*Talán nem is olyan nagy dolog a halál.*” (Babits). Alig él, nehezen mozog, „*mint tetszhalott*” – írja, erőfletlenül, étvágytalanul – „*mégis ragaszkodik az élethez*”, Huizingát, Gide-et, Krúdyt, Cervantest, Szophoklész-t olvas. 1989. január 15. „*Várom a behívót, nem sürgetem, de nem is halogatom. Itt az ideje.*” (Ezek a szavak Márai utolsó szavai a naplóban. Utána öngyilkos lett.)

Kosztolányi *Ábécé* és a *Lenni vagy nem lenni* című kötetei – a költő halála után jelentek meg. Márai csodálkozva, megilletődötten forgatta a köteteket: Kosztolányi él, még halottan is, mintha még itt lakna a szomszéd házban, mintha „*kaján-okos mosolyával olvasná azt, amit új könyvéről írunk. Úgy él, mint valóságos kortárs, aki van, alkot, részt vesz küzdelmeinkben és gondjainkban, aggódik mindenért, ami nekünk, az élőknek oly fontos, a magyarságért, a betűért, a tiszta magyar írályért, az európai gondolkodás függetlenségéért és bátorságáért...*” (Márai: Kosztolányiról) És egy érdekes fordulattal Márai így fejezte be a Kosztolányiról szóló írását: „*Ha szórakozott lennék, jóhiszeműen ezt írhatnám e beszámoló végére: még nagy műveket várhatunk tőle!*”

Hasonló helyzetbe került Márai Sándor is: az *Ami a Naplóból kimaradt* kötetei után két nem várt, meglepő új könyvvel jelentkezett a halott író, mint korábban Kosztolányi a *Tájak, városok, emberek* és az *Írók, költők, irodalom* című munkáival. Eddig könyv formában nem jelentek meg ezek az írások, különböző újságokban láttak napvilágot. Mindkét új Márai-kötetet összeállította és a jegyzeteket készítette Urbán László. Ezekkel a kötetben még meg nem jelent írásokkal egyértelműen gazdagodik Márai Sándor életműve, mert egyrészt a korábban megfogalmazott írói nézeteit erősítette meg a most közltekkel, másrészt pedig új vonásokkal gazdagította a más művekből ismert író portréját. Így az *Ihlet és nemzedék* című kötetében megjelentetett írói arcképekhez szorosabban kapcsolódik egy-egy írás (pl. Krúdy, Kosztolányi), vagy teljesen ismétlődik (pl. *A másik parton, Puskin*), vagy csak az egyik kötetben olvasható. Mindenképpen figyelemre méltó az, hogy Márai a „publicisztikai” írásait is teljes műgonddal, igényességgel, komoly mondandóit kiemelő sűrítettességgel alkotta meg. (Pl. *Újság, Kassai Napló, Pesti Hírlap, Prágai Magyar Hírlap, Délmagyarország, Vágóhíd, Képes Hét, Nyugat, A Toll, Brassói Lapok stb.*) Márai legtöbb írásában visszatér az író sorsa, feladata: „*nem írt le egyetlen hanyag sort sem*” Berzsenyi; „*más szóval a maximumot akarta, a csúcst, az elérhetetlent, a legtöbbet, amit író akarhat.*” (Arany); az „*író tűnjön el a mű mögött, az író ne szerepeljen, ne illessze magát, ne politizáljon a szó krajcáros értelmében...*” (Gárdonyi); „*egy korban, amikor a betű teljesen megbukott, tántoríthatatlan tisztaságú művész tudott maradni*” (Krúdy); „*Mit adhat egy költő a világnak? Az álmot, a látomást. Kosztolányi látomásaiban minden kép élesen megvilágított, valóságserző. A világgóság írója volt, az értelem költője.*”

Márai mindig önvallomással, személyes véleménnyel, egy-egy találkozás élményével írta meg könyvismertetéseit, melyek így esszészerű portrévá nemesedtek. Arany Jánost mint élő kortársát mutatja be: „*Azt mondhatom, nincs kedvesebb ismerősöm, mint Arany*”. Megy az utcán, vagy vasúti kocsiban utazik és „*nincs egyedül*”, ott van vele Petőfi és verse, a Szeptember végén. „*E verssorok birtokában valahogy egész életemre ellátottnak és sérthetetlennek érzem magam.*” Jókaitól írva, Komáromba menve, a határon „*ökölbe szorul a keze*”, sétál a városban, Jókai- emlékeket keresve (mint Weimarban

Goetheét.) Ady halálának pillanatát is személyes emlékként örökíti meg – reggeli világításban, lepedővel letakartan, födéten fejjel, az „*ágy lábánál Csinszka ült, könnytelenül, mereven.*” Óbudán, a Tabánban, a Vízivárosban, a földszintes Templom utcai lakásban, a bormérésben, kávéházban keresi és találja meg a magányos író, Krúdy alakját. Márai stílusa is költőivé válik ekkor: „...*A batár eltűnt, messziről halljuk még a lovak patáinak dobogását, az újlaki templomban harangoznak.*” Vagy a Babits Mihály az *egyetemen* című cikkében egy alcímmel kiemeli a költő szavait („*Az író a nagy Magányos...*”), és a Múzeum kertel, a tavaszi napsütéssel, a fiatalok derűjével szembeállítja Babits komorságát, idegenségét. Ez az egyetemi terem – a nyüzsgő városi forgatagban „*mint egy sziget*” – olyan volt. „*Babits egyedül áll a katedrán, összefonja a karját és szomorúan néz. Csakugyan: egyedül van...*” Érdekes és nagyon szomorú pillanatot örökít meg Márai Kosztolányi halálára írt cikkében. Egyik utolsó üzenete a következő volt: nyáron, betegen, közel a halálhoz, tördelve a szavakat, rekedten és csaknem sutogva azt mondta: „*Vigyázzatok!*” ... „*a magyar irodalomra*” ... Jó, mondta rá Márai, összeszorult torokkal, majd elmondom... Vagy: Török Gyula egyik utolsó pillanatát, halála előtt a következőképpen foglalja össze. A tisztelt Házban Tisza István bejelenti a világháború elvesztését, sápadtan, csontos kezeivel evezve a levegőben. Ekkor Török Gyula lehajtotta a fejét, nézte Tiszát, még leírt pár szót, találkoznak még a villamoson. S egy óra múlva már halott volt. („*Minden írása lassan készült, valami tiszta, nemes ktlódással.*”)

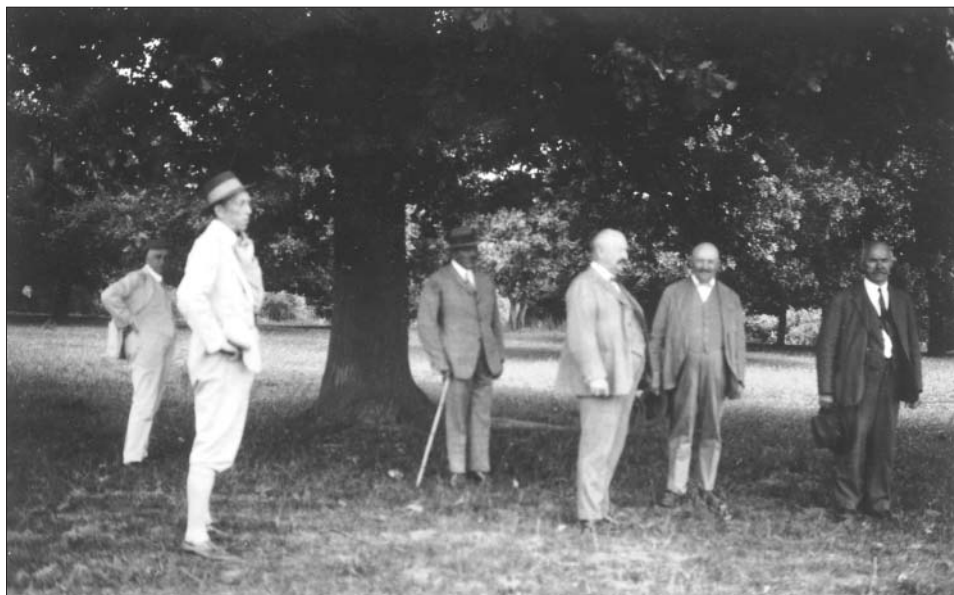
Márai nem szerette az „*írói pletykákat*”, az életművet, az igazi alkotást háttérbe toló ízléstelenséget. Felháborodott akkor, amikor Rachmanova, az emigráns orosz író nő leszedte a „*keresztvizet egy Tolsztoj nevű orosz grófról, prófétáról és családapáról*”, ki „*mellesleg*” a *Háború és béke*, a *Karenina Anna*, az *Iljics Iván halála* írója volt. Elvetemült szatírnak, rögeszmés kegyetlenkedőnek, feleségét mindig megalázó és megcsaló embernek stb. mutatta be könyvében. Bunyin, a Nobel-díjas orosz emigráns író is Tolsztoj védelmére kelt. A „*halhatatlanság*” kulcslyukán leskelődő, szörnyszerűségeket pletykáló Rachmanova ellen fordul Márai is: „*A zseni művének megoan az ára, melyet maradéktalanul megfizet. Igaz, néha a környezet is megfizeti. Néha? Csaknem mindig.*” – Hasonlóképpen problematikus Anatole France titkos netezéseinek kiadása. Gyenge volt, kevésbé jellemes, szeretője megcsalta, barátait meguntta, szeretett rosszat mondani a négy fal között másokról, lusta és zsuogori volt stb. „*Mit számít ez? Semmit. Csak a mű számít, csak a műben lerögzített lélek*”, jegyezte meg Márai. És mit szóljunk Villonról, a korszakalkotó nagy francia költőről, aki valószínűleg sokat lopott, talán ölt is, gyakran volt részeg, börtönbe került stb. Szegény Villon. Nagyon nagy költő volt – az akasztófa árnyékában. És Goethe? A kegyelmes úr? A miniszter? Hogyan élt?...

Író és hatalom címmel cikket írt Márai Giraudoux és Duhamel kapcsán: Giraudoux „*propagandaminiszter*” volt a háború idején Franciaországban, Duhamel pedig a háború időszakára elvállalta a rádió ügyeinek irányítását. Lemondatták vagy önmaguk mondtak le, ezen tűnődik az író 1940-ben. Ez nemcsak „*francia*” ügy, hanem magyar is: „*alkalmas-e*” az író „*a végrehajtó hatalom gyakorlására?*” A francia forradalmat előkészítő enciklopédisták, Diderot, D’Alembert, és ez azt végrehajtó Robespierre? Vagy az orosz „*földrengést*” előkészítő Tolsztoj? Amikor 1936-ban Márai cikket írt egy sikerről, egy fényképről, melyen a jasznjaja-poljanai erdőben látszik egy aggastyán, Tolsztoj és egy fiatalember, Gorkij. Ebben az írásban már felmerül az orosz forradalmárokkal való kapcsolat, Gorkij és Lenin barátsága, a szovjet irodalompolitika, Gorkij tekintélye. Közben Márai idézi Bunyin megállapításait Gorkijról, a korról („*robspierre-i és savonarolai példaképekkel nevelt trók*”), Márai itt is, ekkor is a műveket emlegeti, nem a hétköznapi-politikai tevékenységeket. A politikával függ össze André Gide oroszországi útínaplója kapcsán kialakult vita, támadásokkal, kételyekkel, bírálattal. A Szovjetunióban tett akkori látogatás, az Állam és Sztálin rettenetes hatalma, a tömegzűlés romlása, a gyakori Sztálin-képek – az ikonok helyén –: nagy hatással voltak nyugati olvasóikra, elfordulást, gyűlöletet, indulatot váltva ki: „*Soha még ilyen lehorgasztott homlokkal nem járt ember!*” – kiáltja Gide. (Ez a Márai-cikk 1936-ban jelent meg a *Pesti Hírlapban*.)

Márai íróportréi leggyakrabban az emberből indulnak ki (Berzsenyi melankolikus, magányos, vérmes, szomorú ember), de mindig eljutnak a művekig. Legtöbbször érzeteti versszeretetét, olvasóit versolvasásra serkenti. A nyelv, a magyar nyelv legtöbb írásban felmerül. (Arany-színarany, aranyfedezet). Észreveszi irodalmunk értékeit, ez büszkeséggel tölti el. Szívesen állítja párhuzamba a világirodalom nagyjait a magyar írókat. („*Ez a szalontai másodjegyző spleenesebb volt néha, mint Rilke, kétségbeesettebben dandybb, mint a fenséges dandy, Baudelaire.*”) Hosszabban ír a magyar írók végzetes magányosságáról (pl. Berzsenyi, Madách). Nemcsak szülővárosa, Kassa miatt, hanem pl. Jókai, Kosztolányi kapcsán is ír Trianon tragikus hatásáról. Visszatér Márai írásaiban Eger városának szeretete. Többször felmerül az olvasás különböző módja: például vall a versek sajátos olvasásáról, a nehezebb alkotások lassú, pár oldalas, naponta pár soros olvasásáról. Egy-egy író jellemzésekor

Márai nem fukarkodik a felsőfokkal: „legtisztább”, „legnemesebb”, „legelső”. Olykor elérzékenyül, lírai lesz, a szeretett Krúdyról írva így búcsúzik: „Szindbád, drága Szindbád!... Milyen megalázó és utálatos ez a világ, amelyben itt maradtunk még egy kis időre nélküled!” Van olyan eset, amikor tudatosan elismeri túlzását: Surányi Miklós *Egyedül vagyunk* című Széchenyi Istvánról szóló könyvét – tolsztoji méretűnek tartja. Elmélkedik a franciák írómegjélésén („homme de lettres”). Irodalmi „gyorsfényképet” készít – betűkből. Angyali lénynek, embernek, írónak is a legtisztábbnak nevezi 1942-ben József Attilát, és Assisi Szent Ferenchez hasonlítja. (Ezt azért érdemes kiemelnünk, mert közismert, hogy később milyen sok barátja és értékelője akadt. „Csak” a saját korában kevés.) Őszintesége sokszor megfigyelhető: Szomory Dezsőről írva megjegyzi: „akit én nem szeretek”. Fontos és pontos az író és a kor kapcsolatának ábrázolása (Byron, Puskin).

A Spengler által emlegetett „télkorszakot” is megélte Márai: a második világháborút, Budapest ostromát, az oroszok csapatait, és megpróbált e válságos időben „túlélni”. Ezekben a végzetes, „történelmi” időkben is mindig olvasott, Európát keresve például Thomas Mann *Buddenbrook-házában*, egy Bach-fűgában, egy Manet-vászonon. Leányfalura menekülve az ostrom elől – „hazátlannak” érzi magát Budapest nélkül. Mintha megérezné már ekkor, korábban – Magyarországról eltávolodva – a későbbi száműzötté válás igazi hazátlanságát. Naplót ír, mint Gide. („... naplóm tele van halva született cikkekkkel.”, Gide). És észreveszi, lejegyzí, hogy a háború után mégis él a könyv, például Wilder a *Szent Lajos király hídjá*. Olvas, a Bibliát, a Zsoltárokat, Károli Gáspár nyelvét a szűz hóhoz hasonlítja. Valéry *Tengerparti temetőjét* olvassa. Eszébe jut Goethe négysorosa: „Hatvanszor ketyeg az óra / Ezer percnél több a nap / Gyermek, vedd hát fontolóra / Mit tehetsz egy nap alatt?” No, vedd hát fontolóra, írta Márai. (*Helikon*, 2003.)

Tölgyek alatt rangsorban